

Josef Šmajš
OHROZENÁ KULTÚRA

1. slovenské vydanie

Obsah

Otakar. A. Funda – Tolle Et Lege.....	9
Josef Šmajš – Už nejsme lovci a sběrači.....	15
Milan Rúfus – Už...?	21
1. Od ontologie k politice	23
2. Jedinečnost pozemské přírody.....	39
3. Ohrozená kultura	55
4. Ekologický fenomén techniky.....	69
5. Konflikt technosféry s biosférou	89
6. Člověk, kultura, příroda	111
7. Ekologická etika a politika	131
Reč jako fenomén kultúry	149
Informačná technika zatiaľ neznáma.....	163
Vzdelanie ako úcta k Zemi.....	181
Milan Rúfus – Ecce homo	196
Nájomná zmluva so Zemou	198
Emil Višňovský – Příroda jako subjekt.....	201
Zhrnutie.....	209
Slovní méně známých slov	213
Odporúčaná literatúra	219

JOSEF ŠMAJS

Už nejsme lovci a sběrači

Poprvé ve své historii je mnohotvárná lidská kultura ohrožena tím, co ji kdysi umožnilo – mateřskou náručí přírody. Přirozené hostitelské prostředí Země, schopné pojmout a ochránit četné regionální kultury, silně integrovanou technickou civilizaci dlouhodobě neunes. Ale jako velký samoregulační systém se dokáže zbavit těch prvků a subsystémů, které jej poškozují a které nepotřebuje. My lidé máme smůlu, že život na Zemi, který je starší a svébytnější než kultura, může prosperovat i bez nás. A tak budoucnost lidského rodu, kterou vždy garantovala biosféra, záleží nyní na tom, co uděláme.

Při nedávné návštěvě Prahy to Dennis Meadows vyjádřil nepřímou: „Právě na moderní technologie do značné míry sázím. Když jsem je však zabudoval do počítačového modelu, kolaps se oddálil sotva o dvacet let“. A nakonec světově proslulý ekolog dodal: „Moje žena pěstuje zeleninu bez použití chemikálií, topíme dřevem, které vypěstují. Množství ropy, které jsem tím za deset let ušetřil, jsem ale spálil během svého letu přes oceán do Prahy.“ (*časopis Respekt, 1994/47*).

Tyto dvě banální pravdy dobře ukazují, že hluboká ekologická změna kultury je nevyhnutelná a že expandující světová civilizace bez silných negativních zpětných vazeb se Zemí exponenciálním růstem zanikne. Je tedy na čase přestat se samolibým obdivem ke všemu lidskému a kulturnímu a začít kázat pokoru před fascinující komplexitou živých systémů, před tvořivou schopností vesmíru, která dala vzniknout také člověku a jíž i lidská kultura, tato odcizená nevládní dcera přírody, vděčí za příznivé podmínky svého úctyhodného civilizačního vzestupu.

Teprve na prahu krize zjišťujeme, že příroda kulturu nejen umožnila, ale uchovala si i absolutní systémovou převahu nad ní. Zjišťujeme, že všechno to, co rozšiřovalo okamžitou lidskou nadřazenost, suverenitu

a moc nad přírodou v lokálním měřítku, je v měřítku dlouhodobém a planetárním důkazem lidské podřízenosti, závislosti a bezmoci. A v takové chvíli nemáme už jinou možnost, než pohlížet na svět globálně a evolučně. Nemáme jinou možnost, než drama kultury na Zemi postihnout nejvyšší možnou úrovní abstrakce – filosofickou ontologií, obecnou teorií bytí. Požadavky hospodářské prosperity, opojení z konzumu a nedotknutelných lidských práv, to vše bledne před nebezpečím, že lidská kulturní epopej může skončit. Jsme totiž na konci epochy, která rozvíjela a kultivovala přirozenou lidskou schopnost ovládat prostředí, adaptovat se ofenzívně, aby dnes musela s trpkostí přiznat, že i tato strategie má hranice. Byla úspěšná v rozptýlených dílčích kulturách, ale souvislým obsazením Země globální civilizací narazila. Stala se kontraproduktivní: čím více vzájemně spolupracujeme, tím více přírodě ubližujeme, spalujeme ji a zabíjíme.

Ukazuje se, že v přirozeně vysoce uspořádaném světě lze spontánně vzniklou uspořádanost pouze využívat, snižovat ji a předělávat pro krátkodobé lidské účely. A právě proto musela být kultura od počátku namířena proti přírodě. Dnes je tedy taková, jakou ji naši předkové v průběhu dějin vytvořili. Nejsme už lovci a sběrači, kteří se ze dne na den mohli rozhodnout, že půjdou jinam a začnou znovu. Žijeme v technické civilizaci, která přírodu dobyla, utlačuje ji a deformuje. A to nepozorovaně poškozuje naše tělo i naši duši, vyvolává naše dysfunkční chování. Uzavřený kruh roztácejícího se kola destrukce potřebujeme co nejrychleji rozetnout.

Naštěstí jsme v něčem lovci a sběrači zůstali. Platí-li evoluční hypotéza o rychlém vzniku druhů v izolovaných populacích a o jejich další víceméně nezměněné reprodukci ukončené stejně rychlým zánikem (S. J. Gould), jsou naše základní biologické danosti téměř konstantní. Stále stejný je náš vztah k ostatním živým systémům, náš metabolismus, náš rytmus aktivity a spánku, naše pocity radosti i náš zármutek.

Proto v rozporu mezi tím, co se u člověka tak dalekosáhle změnilo (formy racionality a chování), a tím, co zůstalo stejné (tělo a obsah emocionality), nespočívá pouze hrozba. V tomto rozporu přírodního a kulturního, který se může transformovat v protest, je skryta i naděje.

Dá se očekávat, jak to vyjádřil L. Trilling, že „umíněné a kulturou nedosažitelné biologické jádro člověka“ bude vzdorovat příliš velké divergenci mezi přírodním a kulturním vývojem a že se dříve či později uplatní: že bude „kulturu soudit, vzdorovat jí a revidovat“ (Wilson, E. O.: *O lidské přirozenosti*. Praha 1993, s. 83). Ale to předpokládá čas, který patrně nemáme k dispozici.

Kdysi jeden biolog řekl, že „voda se nemá čistit, protože se nemá znečišťovat“. Ale tento zdánlivý protimluv má mnohem širší platnost. Nezastavíme-li znečišťování vody, jejím čištěním se nikdy nikam nedostaneme. Podobně neuspějeme s nápravou civilizací poškozené biosféry či oslabeného zdraví člověka. Příroda se nemá chránit, protože se nemá poškozovat.

* * *

O smutném tématu ekologicky ohrožené kultury tu ovšem nepíši proto, že bych si přál, aby mi skutečnost dala za pravdu. Trápí mě role filosofie v bodě obratu, v jehož neodkladnosti bych se rád zmýlil. Bohužel poctivé argumenty optimistické prognózy spontánního kulturního vývoje postrádám. A tak za předmět dnešní ontologie, tedy celkového obrazu skutečnosti, který pro překonání krize potřebujeme, nepovažuji zdravou přírodu viděnou nezávislým pozorovatelem vesmíru, jehož „božský rozum“ dává zákony přírodě a určuje hodnotu a smysl bytí. Za předmět dnešní filosofické ontologie považuji živou planetu poraněnou kulturou, bytost trpící přemnožením a ztrátou adaptability našeho biologického druhu.

Součástí evolučně ontologické kritiky se v této knížce stává i to, co bylo původně samozřejmým východiskem filosofování: mimořádné schopnosti lidského rozumu. Stále se totiž objevují skrytě antropocentrické argumenty, že ten či onen problém bychom vyřešili, kdybychom víc věděli a kdybychom měli víc energie. Odmítám tento názor. I kdybychom věděli všechno a měli dost energie, nemůžeme obrátit směr času, nemůžeme zabránit stárnutí a umírání živých organismů, přirozenému vymírání biologických druhů. A vyhynulé organismy a spálená fosilní paliva nelze nikdy vytvořit znovu. Sdílím proto názor, že skutečné vědění o přírodě

dnes produkuje pokoru a respekt vůči ní. Neznalost evolučně systémové povahy přírody podporuje naopak tu část lidské biologické predispozice, která nás nutí – v zájmu tzv. kulturního pokroku – vysoce komplexní přírodní systémy zjednodušovat a likvidovat.

Otevřeně tu tedy přiznávám praktický, sociokulturně sebezáchovný účel systémového evolučního přístupu k ekologické krizi. Podstatou systémového výkladu skutečnosti – řečeno jen schematicky – je organizační a funkční priorita celku před částmi a prvky, její schopnost rozlišit více úrovní organizačního uspořádání systému, schopnost postihnout vztahy systému s okolím i jeho spontánní růst uspořádanosti či rozpadu v čase. Tento přístup proto umožňuje odhalit nejen vznik přirozené uspořádanosti z méně uspořádaných stavů skutečnosti – vznik „řádu z chaosu“ (*Prigogine, I.; Stengers, I.: Order out of Chaos. London 1985, p. XXIX*). Snažím se ukázat, že umožňuje odhalit i vznik „řádu z řádu“, t.j. složitý a dosud netematizovaný problém vzniku kulturní uspořádanosti z původní uspořádanosti přirozené. A v tom také podle mého přesvědčení spočívá podstata globální ekologické krize: protože i kulturní evoluční proces je onticky konstitutivní a protože je dnes mnohem rychlejší než evoluce přirozená, bylo jen otázkou času, kdy se konkurenční vztah kultury a biosféry stane otázkou života a smrti opozičního, ale na přírodě závislého subsystému kultury.

Také proto se nesnažím samoučelně konfrontovat novou evoluční ontologii s ontologií tradiční, která ještě nemohla čerpat z dnešních poznatků astrofyziky, biologie a teorie nelineárních systémů, ale naopak hledám způsob, jak pro pochopení ontické role kultury na Zemi využít veškerou filosofickou a vědeckou tradici. Je to dnes nezbytné nejen pro získání adekvátnějšího obrazu světa, ale i pro formování nové ekologické etiky a politiky. Jestliže v neoslabené biosféře mohla jít tradiční politika „za vozem“ spontánního kulturního samopohybu, pak politika ekologická musí tento pohyb anticipovat, testovat a usměrňovat. A k tomu kromě jiného potřebuje i příslušnou odbornou kompetenci.

Ekologická politika nejen nesmí být pouhou apologetikou toho, co v rámci kultury vzniká spontánně, ale také už nemůže vycházet z koncentrované zkušenosti zdravého rozumu. Musí naopak vycházet

z koncentrované teorie systémových věd o Zemi, z poznání zdravotního stavu kulturou oslabené biosféry. A protože diagnózu tohoto komplexního ekosystému, která by zahrnula i lidský kulturní příběh, nemůže vypracovat žádná speciální věda bez filosofie, stává se ontologie – poprvé v dějinách – jedním z předpokladů reálnosti ekologické politiky. Samozřejmě, že je to složitější a že ani vysoce kompetentní ekologická politika bez podpory veřejnosti nic nezmuže. Samozřejmě, že teprve další vyostření krize odhalí skrytou ontickou roli politiky v dnešním světě, její vinu na snížení míry přirozené uspořádanosti Země.

Jsem přesvědčen, že pro záchranu systému dnešní kultury už mnoho času nezbyvá. My starší jsme vyrůstali v poněkud jiném světě, než v jakém dnes dospívají naše děti. Ve fyzice nás učili (a bohužel se v tom pokračuje), že velké účinky mohou způsobit jen velké síly. Bylo to logické a experimentálně doložitelné, a proto většina z nás věří, že takový je celý svět. Nevidíme dnes kolem sebe sílu, která by rozmach prosperující technické civilizace mohla zastavit. Nevidíme bariéru, na niž – pokud nic neuděláme – narazíme. Ale ze studia vysoce komplexních otevřených systémů (tzv. nerovnovážných či nelineárních) vyplývá, že se jejich křehká rovnováha může zhroutit i vlivem nepatrného podnětu. I když nikdo z nás neví, co může být takovým podnětem, měli bychom vědět, že žijeme „na sudu prachu“ a že se jednoho dne můžeme probudit do jiného světa. Budeme-li připraveni alespoň filosoficky, mohly by být naše první sebezáchovné kroky přiměřenější nové situaci. Spolu s vámi čtenáři si však upřímně přeji, abych se i v tomto bodě mylil a aby k ničemu takovému nikdy nedošlo.

* * *

Nemohu tu bohužel poděkovat všem, kteří mi pomohli, abych zastřenou povahu ekologické krize pochopil a ztvárnil do několika stručných přednášek. Mé díky patří především vzácnému příteli Egonu Bondymu, který okamžitě rozpoznal širší význam mého konceptu evoluční ontologie a zasadil se o samostatné knižní vydání přípravné studie k této práci (*Kultura proti přírodě. Brno 1994*), dále dlouholetému příteli Karlu Zemkovi, bez jehož nezištné pomoci bych si evoluční vidění světa

osvojoval velmi obtížně, a posléze přáteli Otakaru A. Fundovi, který od počátku souzní s mým ontologickým přístupem. Díky jsem zavázán i mnoha dalším kolegům z brněnské filosofické fakulty i odjinud, kteří četli a komentovali mé přípravné rukopisy. Zvláště tu děkuji svým mnoha pozorným studentům, kteří jako oponenti i stoupenci v diskusích prověřovali správnost koncepce i mnoha jejích dílčích hledisek.

V Brně, 24. února 1995
Josef Šmajš